

TÜRKİYE'DE YAYGIN KÜÇÜK FİRMA POLİTİKASININ İKTİSADİ ve MALİ NETİCELERİ

Doç. Dr. Haydar KAZGAN

Türkiye'de ziraat, sanayi ve hizmetler sektörlerinde vasıtasız ve vasıtalı vergilerden kaçan ve vergi sistemimizde otokontrolün işlemesine engel olan ve nihayet rekabet şartlarının aksamasına sebep olarak firmaların büyümesini önleyen bir küçük firma bolluğu görülmektedir. Nitekim, iktisadî olarak küçük firmalar her üç sektörde de kaynakların kötü kullanılmasına sebep olduğu için, başka bir ifade ile bu firmaların kullandığı sermaye, emek ve diğer istihsal faktörlerinin produktivitesinin düşük kalması, memleketimizde mevcut istihsal faktörlerinin millî gelire katkı payını düşürdüğü gibi, aynı faktörlerin vergi ödeme gücünü de yok etmektedir. Oysa ki, bu firmaların kullandıkları istihsal faktörlerinin millî gelire katkı gücü çok düşük olmasına ve vergi ödememelerine rağmen vergi hasılatının mühim bir kısmı bunlar için harcandığı gibi, millî gelirden önemli bir pay da almaktadırlar. Aslında gerek devlet harcamalarının finansmanı ve gerek bunların millî gelirden aldıkları paylar daha büyük cesametteki firmalarda çalışan işçilerin yarattığı gelirden sağlanmaktadır. Zira memleketimizde kıt olan sermaye ve bir dereceye kadar toprak kâr ve rant olarak yüksek bir pay aldığı için, millî gelire katkı yapma gücü hemen olmayan ve devlet masraflarına katılmayan küçük cesametteki firmalardaki istihsal faktörlerinin geliri produktivitesi yüksek olan işçilerin gelirinden alınmış paylardan meydana gelmektedir.

Biz bu etüdde genel olarak küçük esnaf diye anılan ve ziraatte küçük çiftçiyi de içine alan ekseriya çok küçük sermaye tek bir kişi veya en fazla beş kişinin içinde çalıştığı işletmeleri ve bunların vergi ziyamı yaratan faaliyetlerini ele alacağız.

1 — Türkiye'de Küçük Cesametli Firmaların Yaygınlığını Getiren Sebepler :

Türkiye'de küçük firmaların yaygın olması başlıca iki sebepten ileri gelmektedir: 1) Emegün alternatif maliyetinin sıfır olması,

2) küçük sermayenin alternatif maliyetinin çok düşük olması¹. Küçük çiftçi bakımından küçük çiftçi ailesinin sahip olduğu toprağın alternatif maliyetinin çok düşük olması şeklinde izah edilebilir.

Bilindiği üzere Türkiye'de her üç sektörde de faal nüfusun tümünü emeğin produktivitesinin müsbet olmasını temin eden cesaletlerde istihdam etmek mümkün olmamaktadır. Bilhassa sanayimizin bütün gizli ve açık işsizleri istihdam etmeğe imkân verecek bir kapasiteye ulaşmamış olması küçük esnaf olmaya hazır geniş bir insan kitlesi meydana getirmiştir. İş bulamayan bu insanlar boş gzmektense aslında millî gelire hiçbir katkı yapmayan, fakat bu gelirden pay almalarına imkân veren işleri yapmak zorunda kalmaktadırlar. Fakat bu nevi firmaların yaygınlığını sağlayan önemli faktör küçük sermayenin alternatif maliyetinin düşük olmasıdır.

Şurası bir gerçektir ki, bugün Türkiye'de sermaye piyasasının bulunmayışı dolayısıyla küçük sermaye, tasarruflar bankalara mevduat olarak akmakta ve küçük esnaflığı, küçük sanayiciliği doğrudan doğruya finanse etmektedir. Küçük sermaye sahipleri genel olarak işçi olarak çalışmak imkânını bulamadıkları için, sermayelerinin banka mevduatı olarak getireceği gelir asgarî geçimlerine dahi yetmemektedir. Bu sebeple küçük sermaye için banka mevduatı alternatifini çok düşük bir gelir olduğundan², sermaye ve emeğin alternatif maliyetinin sifıra yakın olması küçük esnaflığı ve imalât-hane tipi işletmelerin doğmasına ve çoğalmasına vesile teşkil etmektedir. Nitekim elinde küçük bir sermaye geçirebilen — ki, bu 500 liradan başlayıp en fazla 15, 20 bin liraya varmaktadır — iş bulmakta zorluk çeken, veya çok düşük ücretlerle iş bulabilen insanlar, küçük esnaflığa ve küçük işletmeciliğe koyulmaktadır. Bu şekilde, aksi takdirde işsiz kalmaya mahkûm olan işgücü kendine bir iş bulmaktadır. Gerçekte bu işletmecilikte elde edilen gelir sermayenin faizi ile emeğin iş bulduğu takdirde alabileceği ücretin toplamını geçmemektedir. Fakat bu yolda sermaye bankaya yatırıldığından en fazla % 6 alırken, bu halde ikraz faizine eşit bir ge-

1) Türkiye'de işsizliğin yaygın olması, bu arada gizli işsizlik bu durumda olan insanların kendi emeklerini küçük esnaf olarak değerlendirmeyi tek çare haline getirmiştir. Sanayileşme yoluyla işsizliğin önü alınmadığı takdirde bu durum devam edeceğe benzemektedir. Küçük sermayenin alternatif maliyetinin düşük olması konusunda etüdümüz boyunca bilgi verilecektir.

2) Doç. Dr. Haydar Kazgan «Türkiye'de Sermaye Şirketleri ve Sermaye Piyasası konusunda bir deneme» İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, Mayıs - Haziran 1963.

lir (asgarî % 15) elde etmekte emek de ücretini almış olmaktadır. Diğer taraftan aslında büyük riziko şartları altında çalışan bu işletmelerde faiz ve ücret yanında bir kârın da bulunması gerekir. Fakat bilhassa sermayenin çok küçük olduğu işletmelerde kârın çok küçüldüğünü ve faizin de mutlak olarak düşük kalması sebebiyle elde edilen gelirin sadece ücretten ibaret kaldığı da bir gerçektir.

Sanayileşmenin bir netice olan, artan faal nüfusun büyük oranda küçük esnaf ve küçük işletmeciliğe müteşebbis olarak başvurmaları, aslında bu insanların eğitim seviyesinin çok düşük olması hasebilen sermayenin, emeğin ve diğer istihsal kaynaklarının çok düşük produktivite ile çalışmasına sebep olmaktadır³. Hattâ birçok hallerde, bilhassa ticarî mahiyetteki esnaflıkta kullanılan istihsal faktörlerinin millî gelire hiçbir ilâve sağlamadığı da bir gerçektir.

2 — Türkiye'de Küçük Cesametteki Firmaların Yaygınlığı Rekabeti Aksatmakta, Vergi Ödeyen İşletmelerin Vergi Ödeme Gücünü ve Niyetini Azaltmaktadır.

Gezici esnaf, küçük esnaf ve küçük sanayicinin yaygınlığı bunların aynı işleri yapan orta ve büyük işletmelere karşı savaşıma gücünü artırmış bulunmaktadır. Genel olarak kira, vergi, harç, sigorta primleri ödemeyen ve çirak olarak çalıştırdıkları işçileri sosyal güvenlikten yoksun ve iş mevzuatının getirdiği yasaklara riayet etmeksizin çalıştırarak işgücü maliyetini düşüren bu işletmeler, büyük ve orta işletmelerin kârlılıklarını büyük ölçüde tehdit etmektedirler. Fakat asıl önemli olan nokta bunların vergilerden başlayarak yukarıda saydığımız maliyetlerden kurtulmuş olarak, teknik bakımdan daha pahalıya elde ettikleri malları orta ve büyük işletmelere nazaran aynı fiyata ve ekseri hallerde de daha ucuza satmak imkânını bulmalarıdır. Bilhassa imalât sanayiinde küçük işyerleri marka taklitçiliği, düşük kaliteli mal imal edip, küçük esnafı vasıtasıyla bunları piyasaya sürmeleri, orta ve büyük işletmeleri haksız bir rekabetin zararları ile başbaşa bırakmaktadır.

Oysa ki, orta ve büyük işletmeler gerek ticaretle ve gerek sanayide kullandıkları istihsal faktörlerinin gelirinden gelir vergileri ödemek mükellefiyetinde oldukları gibi, gider vergileri ve harçları

3) Maenaskashi Tyagarayan «Lo Sviluppo della Teoria dell'iprenditorialita» SVIMEZ, informazioni, n. 110, 1962.

da kaynağını teşkil etmektedirler⁴. Bilhassa bu işletmelerin kullandıkları işgücünün elde ettiği ücretler de vergilendirilmek imkânı bulunduğu için, vergi hasılatının artan faal nüfusa oranlı olarak artabilmesi, bu nüfusun küçük esnaf, küçük imalâtçı durumuna girmesile değil, işçi haline getirilebilmesi ile mümkün olacaktır. Diğer taraftan adı geçen işletmelerde işgücünün istihdamı, bilhassa toplu sözleşme rejiminden sonra devamlı olmak istidadı gösterdiği için, ücretler üzerinden alınan gelir vergisinin Türkiye'de önemli bir vadedat kaynağı olabileceği unutulmamak gerekir.

Bu işletmelerin orta ve büyük işletmelerle haksız bir rekabete girişmeleri aslında kendilerine ait olmayan bir kazancı orta ve büyük işletmelerle paylaşmalarına sebep olmaktadır. Bu durumda büyük işletmelerin kârları azalarak kâr üzerinden ödedikleri vergileri düşürmekle kalmayıp, bunların ödedikleri ücretlere ait vergilerle gider vergilerini de düşürmektedir. Zira piyasanın hiçbir vergi ödemeyen işletmelerle paylaşılmış olması orta ve büyük işletmeleri ekseriya atıl kapasite ile çalışmağa mecbur etmekte ve çeşitli vergiler ödeyen bu işletmelerin vergi ödeme gücünü azaltmaktadır.

Aynı piyasa içinde vergi ödeyen orta ve büyük ve ödemeyen küçük işletmelerin bulunması, orta ve büyük işletmelerin vergi ödeme niyetini de azaltmaktadır. Nitekim orta ve büyük işletmeler piyasadaki haksız rekabetin kârları düşürmesi neticesi bir kısım kazançlarını veya vergi matrahlarına giren muamelelerini gizlemek zorunda bırakılmaktadır. Hiç vergi ödemeyen küçük işyerlerine maktu vergi ödeyen işyerlerinin bulunduğu bir piyasada bilhassa imalât sektöründe müterakki vergi mükellefiyetine tâbi olan işletmelerin gider vergileriyle birlikte vergi yüklerinin tamamen kârlarına inikâs etmesi karşısında, vergiden kaçınma zorunda kalabilecekleri dar anlamile bir ahlâkî mesele olarak ele alınamaz. Küçük esnaf, küçük imalâtçılığa politik sebeplerle⁵ büyük müsamaha gös-

4) Gülten ve Haydar Kazgan «Türkiye'de Maliye Politikası, 1950 - 60» İstanbul 1964.

5) Memleketimizde son seçimlerde özel sektör mensubunu geniş tutmak ve özel sektörü destekleyen partiler olarak daha çok sayıda rey alabilmek için küçük esnafı da özel sektöre dahil etmek gayretleri çok müsbet netice vermiştir. Böylece büyük bir çoğunluğu işçi niteliğinden kurtarmak suretile solda kalan partileri zayıflatmak için Batı'da öteden beri kullanılan bu taktik memleketimizde ilk defa olarak denenmiş ve muvaffak olmuştur. Yalnız iktisat ilmi yönünden bir kundura boyacısı da sermayeci-müteşebbis saymak mümkün değildir. Bu itibarla bu yönde bazı partilerin tutumunu tamamen politik açıdan ele almak zorundayız.

teren bir düzende orta ve büyük işletmelerin vergi sorumluluğunu da aynı müsamaha içinde karşılamak Türkiye'de iktisadî gelişmeyi baltalamamak için tek çare gibi görülmektedir.

3 — Küçük İşletmeciliğin Yaygın Hale Gelmesi Vergi Sisteminin Otokontrol İmkânlarını Ortadan Kaldırmaktadır.

Bilindiği üzere vergi sistemimizde bugün halâ küçük esnaf muafiyeti küçük imalâtçı muafiyetine kadar uzanmaktadır. Son yıllarda götürü vergi esasına gidilmek suretile bir hudut çizmek istenmiş de, bu muafiyet büyük ölçüde devam edegelmiştir. Bilhassa işyerlerinin gizlenmesi, mükellefiyetin takibini önleyici devamlı adres değiştirmeleri, mükellefiyet devresini doldurmadan işi terk ve benzer olaylar mükellefiyet dışında bırakılan küçük işletmeler yanında mükellefiyete tâbi kılınan küçük işletmelerin götürü vergi ödemelerini de imkânsız kılmaktadır. Kaldı ki, bugün gelir vergisinin normal mükellefiyeti dahi aynı olaylar sebepile yaygın bir hale getirilememektedir. Bu arada sık sık mevzu değiştiren, adreslerini, izlerini kaybettiren gerçek vergi mükellefleri de vardır ve bunlar otokontrolü zayıflatmakta küçük işletmeler kadar müessir olmaktadır.

Türk Gelir Vergisi de Gider vergileri sistemi ancak geniş bir otokontrol imkânı bulunduğu takdirde âdil bir vergi sistemi olabilmektedirler. Vergi matrahları ve vergi nisbetleri ile gerçekleşen matrah ve nisbetler arasında yüksek bir korrelâsyon elde edebilmek için bu otokontrol şarttır. Bu otokontrol aslında sistemin teorik esaslarında mevcuttur, fakat tatbikatta aksamaktadır. Buna da sebep vergi dışı bırakılmış veya götürü usulle vergilendirilen küçük işletmelerle Gelir ve Gider vergileri mükellefi oldukları halde paravana firma vazifesini gören ve mükellefiyet durumlarının takibinden kaçabilen işletmelerdir.

Otokontrolün aksaması ve gerçek vergi mükellefi firmaların mükellef olmayan veya götürü usulle vergilendirilen firmalarla alışveriş yapmasından ileri gelmektedir. Vergi ödemeyen veya götürü vergi ödeyen işletmeler ve esnaf ile fiili veya suni münasebetler kurmak suretile gerçek vergi mükellefi firmalar masraflarını artırmak veya hasılatlarını düşürmek imkânını bulmakta ve böylece vergi matrahlarını düşürebilmektedirler. Bu durum karşısında haksız rekabet, bu defa, bu işi yapan orta ve büyük firmalar ile yapmayan veya yapamayan orta ve büyük firmalar arasında kendini göster-

mektedir. Nitekim otokontrolün aksamasından ötürü direkt vergi kaybı yanında gerçek vergi mükellefi olan ve vergi ödeme niyeti bulunan iş sahiplerinin haksız rekabet sebeble kâr kayıpları da vergi hasılatını düşürmektedir. Kaldı ki, aleyhlerine olan rekabete karşı direnmek isteyenlerin bu yönde kaydettikleri zararları kazançlarının bir kısmını olsun vergiden kaçırmak suretile telâfi etmeğe çalıştıkları da bir gerçektir. Bu durumda vergi mükellefi olmayan veya götürü vergi ödeyen esnaf ve küçük işletmelerle alış veriş yaparak maliyetlerini şişiren veya hasılatlarını azaltan, başka bir deyişle bir mal veya hizmet için gerçek ödemelerinin üstünde fatura alabilen ve sattıkları malları hasılat kaydetmeyen vergi mükellefi firmalar bunları yapamayanlarla piyasada fiyat rekabetine girmek ve bundan galip çıkmaktadırlar. Bu duruma karşı koyabilen sadece iyi organize edilmiş ve teknik olarak maliyetlerini düşürebilen ve mallarının pazarlamasında güçlü olabilen büyük işletmelerdir. Bunlar rekabetin getirdiği zararları ödeyecekleri vergilere inikâs ettirmeden faaliyet gösterebildikleri halde, aynı organizasyon ve teknik seviyeye girememiş olanlar adı geçen zararlarını ödeyecekleri vergilere inikâs ettirmek suretile ancak piyasada tutunabilmektedirler. Bu itibarla otokontrolün vergi ziyanı olarak arzettiği neticeleri üç kısma ayırmak gerekmektedir. Birincisi otokontrolün klâsik mânada aksaması neticesi vergi ziyanı; ikincisi ise, bu aksamanın piyasada doğurduğu haksız rekabetin muhatabı olan işletmelerin kendi haklarını savunma gayretleri neticesi zararlarını daha doğrusu hakkettikleri halde sağlayamadıkları kazançlarını ödeyecekleri vergiye inikâs ettirmek, yani vergilerini daha az ödemek suretile telâfi etmeleridir. Üçüncüsü ise orta ve büyük işletmelerin haksız rekabet ile uğradıkları kâr kayıpları ve dolayısıyla vergi ziyanıdır. Otokontrolün aksaması bu işletmelerin maliyetlerini diğerlerine oranla yükselttiği gibi, hasılatlarını da düşürmektedir ve neticede vergi matrahına girecek kârların kaybı husule gelmektedir.

Netice : Firmaların Hacminin Büyütülmesi :

Küçük firma yaygınlığının dolaylı ve dolaysız olarak getirdiği vergi kaybını önlemek için mevcut firmaların küçüklerin sayısının azalması bahasına büyümelerini teşvik etmek, hazırlamak gerekecektir. Fakat bu genel anlamda bir neticedir. Bu neticeye varabilmek için :

a) Büyük sınıf firmaların mallarının pazarlamasını (müstehlike iletilmesini) bizzat yapmak üzere teşkilatlanması.

b) Pazarlamada küçük firma yaygınlığını önlemek için, büyük sınıf firmaların gerektiği halde bir araya gelerek büyük pazarlama firmaları, büyük mağazalar kurmaları.

c) Şehir plânlarında küçük atölye, küçük dükkân yaygınlığını önleyici tedbirler alınması.

d) Küçük işyeri olabilecek her türlü binaların bina vergisinin arttırılması.

e) Küçük esnaf kredisinin politik dağıtımı yerine, küçük esnafın zarurî görüldüğü işlerde kullanılması.

f) İş mevzuatının her işyerinde, (hacmi ne olursa olsun) kayıtsız şartsız uygulanması.

e) Gelir vergisi mükellefiyeti hudutlarına girmeyen işyerlerinin açılmasının katî surette önlenmesi.

Bütün bu tedbirlere daha başkaları da ilâve edilebilir. Bunların başında sermaye piyasasının kurulması ve hisse senedi ile borç senedi olarak değerlendirilen sermayeye her türlü rüçhan hakları verilmesi ve nihayet banka kredilerinin yukardaki tedbirleri destekleyici hale getirilmesi bu ilâveler arasına girecektir.

Gerçekte a ve b şıklarında ileri sürdüklerimiz küçük imalâthanelerin yaygın hale gelmesini de önleyecektir. Nitekim büyük markalar pazarlamada da müessir olabildikleri takdirde, marka taklitleri önlenebileceği gibi, halkın markaya bağlı kalmasını da sağlayacaktır⁶.

c şıkında temas ettiğimiz nokta son zamanlarda şehirlerimizdeki mimarî gelişmenin bir tezahürüdür. En hücre köşelerde dahi en küçük ebatları dükkân şeklinde değerlendirmek yoluna gidilmektedir. Böylece ayda 100 liraya kadar kira ödemek suretile bir küçük ticaret, hattâ imalât yeri elde edilebilmektedir. Kiraların düşüklüğü, baş tarafta açıkladığımız üzere, alternatif maliyeti çok düşük olan küçük sermaye ve emeği küçük esnaflığa ve imalâtçılığa çekmekte kuvvetli bir sebep olmaktadır. Bu itibarla şehir plânlarında bina sahibinin büyük bir ihtimalle de yanlış olarak (kira ge-

6) Doç. Dr. Haydar Kazgan «Sinaî ve Ticarî markaların pazarlamadaki rolü» İstanbul Ticaret Odası Mecmuası Kasım - Aralık 1963.

lirini azamileştirmek bakımından) hesapladığı yatırım/gelir oranı dolayısıyla ortaya çıkan bu dükkân bolluğunu önleyici tedbirlerin alınması ve hattâ her mahallede bulunması gereken dükkân sayısından fazlasına ruhsat verilmemesi yoluna gidilmelidir. Hattâ Batı memleketlerinde olduğu gibi her mahalle ve semtte bir satış sitesi inşası ve buradaki dükkânların ebadının büyük perakendeciliğe müsait hale getirilmesi en uygun yol olacaktır. Bu maksatla apartman ve evlerin alt katlarında inşa edilen dükkânlar için özel ve munzam bir vergi alınması yoluna da gidilebilir.

Memleketimizde *küçük esnaf* tâbiri çok yanlıştır. Türkiye'nin daha hızlı kalkınmasını köstekleyen küçük sermaye ve vasıfsız emeğin birleşerek gösterdikleri faaliyete küçük esnaflık diyoruz. Oysa ki, bunu küçük zanaatkâr ve küçük sanatkârlar olarak ele almak gerekir. Nitekim özellikle insan emeğinin sübjektif vasıflarına hitap eden işler küçük zanaatkârlarla, küçük sanatkârlar tarafından icra edilir. En ileri kapitalist memleketlerde bile bu kimseler korunur. Türkiye'de de bir takım el sanatlarını yaşatmak, bunların millî ekonomiye katgı gücünü artırmak gereklidir. Böylece küçük sermaye ile çok sayıda emeğin iktisadî değer kazanması mümkün olacaktır. Bilhassa son yıllarda turistik eşya talebinin artması bu yönde bir gelişmeyi zarurî kılmıştır. Gerçekte bu küçük zanaatkâr ve sanatkâr vergi muafiyetine tâbi tutulsa bile bilhassa turistlerin talep edecekleri eşyayı imal ettikleri için hem millî gelire ve hem de döviz gelirine bir katgı yapacaklarından vergilendirme ile sağlanacak faydalara paralel faydalar sağlamaları mümkün olacaktır. Bu sebeple esnaf kredisi daha ziyade küçük sanatkâr ve zanaatkârlara verilmelidir.

Bilindiği üzere bugün bir işyerinin iş mevzuatına muhatap olması bu işyerinde işgücü maliyetini asgarî % 25 artırmaktadır. Bu demektir ki bu mevzuattan kaçabilenler otomatik olarak işgücü maliyetlerini % 25 düşürmek imkânına sahip olabilmektedirler. Bu durumda vergiden kaçınma ile iş mevzuatından kaçınma imkânını birleştirecek — ki tatbikatta bu böyledir — Türkiye'de küçük işletmeciliğin teknik yönden yüksek olan maliyetlerini telâfi edici imkânlar bulunduğunu ve hattâ teşvik unsurlarının eksik kalmadığı görülmektedir. Oysa ki Türkiye'nin iktisaden kalkınması, sanayileşmesi ve ihracat kalemleri başına artık sınaî malları geçirebilmesine bağlıdır. Bu durumda dışardaki rakiplerimizin maliyet seviyelerine inmek zarureti vardır ki, bu da ancak işletmeleri cesametlerini aynı seviyelerde tutabildiğimiz ve bütün sermaye ve diğer üretim fak-

törlerini, küçük işletme ve küçük esnafılıkta dağıtacak ve ziyan edecek yerde, bu işletmelerde toplamamızla mümkündür. Bu olay diğer taraftan vergi hasılatını artırmak suretile devlete sanayileşme için gerekli olan enfastrüktürleri süratle sağlamak imkânını verecektir. Birçok sanayi mamûllerimizin bugün için maliyetlerinin yüksek olması sebebiyle ihracının mümkün olamadığı bir gerçektir. Maliyetleri düşürebilmek için de enfastrüktür noksanımızı bir an evvel telâfi etmenin gerektiği hepimizce malûmdur⁷.

7) Doç. Dr. Haydar Kazgan «Türkiye'ye yabancı sermaye arzı hakkında bir deneme» İktisat ve Maliye, Cilt XI, Sayı 4, 15 Temmuz 1964.